

УДК 311.2:338.24

ІРИНА МЕЙЖИС,

професор соціології, доктор педагогічних наук, завідувачка кафедри соціології ЧДУ ім. Петра Могили, Миколаїв

Соціокультурні складові поняття безпеки в соціології

Анотація

Розглянуто соціокультурні складові поняття безпеки як елементи опору будь-яким різновидам намагань її послабити за допомогою культурних чинників, ЗМІ та різних видів мистецтва шляхом негативного впливу на культурні та соціальні засади функціонування держави, а також на стиль і характер людських взаємин у суспільстві. Особливість соціокультурної системи Півдня і Сходу України пов'язана з історією їх заселення різними народами. Зокрема, до наявних грецьких, українських, болгарських і молдавських поселень у новоутворені міста Півдня додалися представники різних народів (німці, євреї, поляки та ін.), що суттєво вплинуло на формування соціальної культури міст, яка лише частково була пов'язана із Російською імперією. Разом із тим мовою міжетнічного спілкування стала саме російська як друга для абсолютної більшості населення.

На підставі теорії Р.Колінза розглянуто соціокультурні складові поняття безпеки, які витлумачено як рівень залученості населення до різноманітних соціальних ритуалів, зокрема за доби колоніальної залежності України, а також як рівень довіри населення до центральної та регіональної гілок влади. Як соціокультурна складова розглядається здатність населення до опору зазіханням на безпечність існування соціуму за допомогою ЗМІ та різних видів мистецтва шляхом негативного впливу на культурні та соціальні засади функціонування суспільства, на стиль і характер людських взаємин (авторитарний або демократичний) у міжособистих і ділових контактах сучасників.

Ключові слова: соціокультурні засади національної безпеки, свята, ритуали пам'яті, громадські акції, авторитарний / демократичний стиль у повсякденному та діловому спілкуванні

Поява нової складової у визначенні безпеки, а саме *соціокультурної* зумовлена викликами часу, характерними, зокрема, для сучасної України. Вона актуалізувалася поряд з іншими елементами національної безпеки, такими як військова, політична, економічна, енергетична, з огляду на важливість обставин, пов'язаних із російською агресією на Півдні та Сході країни. Треба відзначити, що соціокультурна складова в понятті безпеки уявнилася після розпаду СРСР для всіх незалежних держав на теренах колишньої колоніальної імперії, оскільки імперський соціокультурний вплив присутній як у культурі нових країн, так і в міждержавних відносинах колишньої метрополії з новоутвореними незалежними державами. Звісно, його можна швидше подолати у разі відмінностей за мовою, культурою, звичаями, релігією, історичними традиціями, як у випадку країн Середньої Азії та республік Балтії. Водночас для України соціокультурна безпека стала надзвичайною проблемою, яка набула особливої значущості, з одного боку, у зв'язку з відвертими намірами колишнього колонізатора захопити південно-східні регіони країни, а з іншого — в контексті історичних обставин, зумовлених істотною культурною близькістю, оскільки саме багатовікова українська культура впродовж XVII–XVIII століть почасти привласнена й завоюєна колонізатором.

Необхідність дослідити різні аспекти соціокультурної безпеки сучасної Української держави і визначити напрямки, які потребують докладніших прикладних досліджень, викликана реальною загрозою незалежного розвитку соціуму та культури саме у Південно-Східному регіоні, що пов'язане з історією його заселення і розвитку від кінця XVIII століття. Крім того, громадські заворушення 9 травня 2017 року в кількох великих містах Півдня і Сходу країни свідчать, що колишня імперія не полишає бажання агресивно втручатися в ритуали, пов'язані із днем Перемоги, для демонстрації свого впливу і здатності руйнувати громадський порядок і підбурювати людей до заворушень. Все це змушує нас більш ґрунтовно розглянути саме соціокультурні засади безпеки України у південному та східному регіонах.

Метою цієї статті є визначення поняття соціокультурної безпеки як такої складової національної безпеки країни, що спрямована на захист держави та її громадян від усіляких намагань її послабити шляхом негативного впливу на ґрунті культурних та соціальних чинників.

До культурних чинників впливу на суспільство належать сучасні література, кінематограф та всі твори мистецтва, які можуть відтворюватися через телебачення та інші засоби зв'язку, в тому числі інтернет. Соціальні чинники, з одного боку, пов'язані зі стилем і способами взаємодії людей (авторитарними або демократичними) в ситуаціях повсякденного/побутового і офіційного спілкування, а з іншого — різноманітними громадськими подіями на кшталт відзначення святкових днів, ритуалів пам'яті та акцій протесту. Всі вони мають глибоке коріння в ментальності народу, що виявляється у невербальній та вербальній поведінці, у моделях людських взаємин як на рівні ділових і суспільних контактів, у процесах взаємодії в родині, школах, дитячих закладах, виробничих колективах та публічному просторі. Вся сукупність соціокультурних чинників може стати об'єктом специфічної агресії через твори мистецтва, кіно, телебачення і радіо, що їх яких прав-

лячі кола Росії використовують для нав'язування імперського бачення історичних процесів та формування специфічної соціальної культури авторитарного типу.

Процес соціокультурного впливу тривалий час був пов'язаний із пріоритетним становищем російських продуктів культури на українському ринку медійної продукції аж до 2014 року. Інтенсивне споживання їх було забезпечено як міжнародними інформаційними мережами, так і прямою присутністю Росії в діяльності медіа-холдингів, окремих телевізійних каналів, а також підтримкою з боку впливових діячів культури та мистецтва. Цей вплив вартий спеціального аналізу з огляду на його багатозначність і варіативність проявів. Головними завданнями дослідження соціокультурних складових безпеки в українських реаліях мають стати такі напрями: (1) визначення й уточнення *змістових характеристик* поняття соціокультурної безпеки України на сучасному етапі; (2) виокремлення складових даного поняття; (3) розроблення програми конкретних соціологічних, соціально-психологічних і культурологічних досліджень про стан соціокультурної безпеки, зокрема її південних та східних територій; (4) розроблення відповідної методики дослідження, яка поєднує масові опитування та якісні дослідницькі методи із використанням глибинних інтерв'ю, контент-аналізу періодичних видань і телевізійних програм та ін.; (5) формулювання завдань та соціальних заходів, що будуть сприяти нарощуванню та забезпеченню соціокультурної безпеки на Півдні та Сході України. Проте цю статтю буде присвячено лише двом першим, більш загальним завданням, а саме уточненню змісту поняття “соціокультурна безпека” та виокремленню його складових як операційних ознак, які можна буде вимірювати в перебігу конкретних соціологічних і соціально-психологічних досліджень.

Безпека є базовою цінністю всіх народів, але уявлення про соціокультурну безпеку як частину загальнонаціональної актуалізувалося нещодавно. І хоча в якості артикульованої соціальної проблеми вона має коротку історію, осмислення її коріння і важелів впливу на свідомість і самосвідомість населення потребують ґрунтового аналізу і спеціальних соціологічних і соціально-психологічних досліджень.

Уперше словосполучення “національна безпека” було використано президентом США Т.Рузвельтом 1904 року у зв'язку із кризою в районі Панамського каналу. Незважаючи на те, що поняття безпеки має старе змістовне коріння, як феномен проблемного існування соціуму, воно набуло чинності тільки у Новий час, а саме у період Великих географічних відкриттів і розширення відомих європейцям територій. За доби буржуазних революцій в Англії та Франції на тлі революційних подій і воєн безпеку проголошують як особливу вітальну цінність, що є, на думку І.Бентама, “основою життя, існування, задоволення і щастя, від якої все залежить” [Бентам, 1869].

Після Другої світової війни у США була розроблена концепція національної безпеки — спочатку з упором на військову міць, але згодом до неї почали включати певний спектр заходів, кожен з яких був спрямований на збереження незалежного існування й економічної безпеки країни, а також цінностей, обстоюваних національним суспільством. Відповідно, збереження національної безпеки країни передбачає економічну, енергетичну та еко-

логічну безпеку. Що стосується загроз безпеці, то вони можуть походити як від звичайних супротивників, таких як інші держави-нації, так і від недержавних суб'єктів на кшталт насильницьких недержавних суб'єктів: наркотичних картелів, транснаціональних корпорацій та неурядових організацій. Деякі автори відносять до переліку таких загроз стихійні лиха і події, що завдають серйозної шкоди навколишньому середовищу, загрожуючи існуванню людей [Romm, 1993].

У 1990 році професор історії Гарвардського університету Ч.Маєр визначив національну безпеку крізь призму державної влади: “Національна безпека ... найкраще характеризується як здатність контролювати внутрішні і зовнішні умови, коли громадська думка спільноти вважає за необхідне отримати задоволення від її власного самовизначення або автономії, процвітання і благополуччя”. Маєр спирався на міркування індійського філософа П.Палері, автора книги “Національна безпека Індії: Імперативи та виклики”, сформульовані таким чином: “Відчутний стан здатності нації подолати багатовимірні загрози видимому благополуччю народу і забезпечити його виживання як нації-держави в будь-який момент часу, врівноважуючи всі інструменти державної політики шляхом управління, що можуть бути проіндексовані обчисленнями, емпіричним або іншим чином і розширюються до глобальної безпеки за кількісними показниками, зовнішніми щодо нього” [Paleri, 2008].

Державний секретар США Гіларі Клінтон додала до розуміння безпеки суспільства важливий гендерний аспект, коли заявила, що “країни, які погрожують світові та миру, є тими місцями, де жінки та дівчата позбавлені гідності та можливостей” (цит. за: [Romm, 1993]). Вона наголосила, що тільки коли права чоловіків і жінок є рівними, суспільство змінюється на краще, що сприяє стабільності суспільства, в тому числі глобального.

Отже, можна констатувати, що поняття національної безпеки поступово, від початку ХХ століття, розвивалося й уточнювалося через розширення змісту поняття, увібравши в себе не тільки військову здатність нації захищатись, а й інші напрями. Разом із тим початок ХХІ століття виявив ще один аспект національної безпеки, який дедалі активніше обговорюється в суспільстві та в колах фахівців. Це соціокультурна безпека, важлива для будь-якої країни, котра прагне зберегти свою культуру за умов мультикультуралізму, а також позбавитися залежності від інших країн. Так, соціокультурна безпека України пов'язана із кількома аспектами її історичного і сучасного існування в Європі та у світі, а тому потребує принаймні конспективного історичного екскурсу із відповідним наголосом на головних подіях без нашарувань російського впливу та “своєрідного” тлумачення їх колишнім колонізатором.

По-перше, за свідченнями істориків назва Україна з'являється в Іпатіївському літописі 1187 року, а також на старовинних мапах та в історичних європейських та вітчизняних джерелах, хоча Київ був відомим містом ще у VI столітті. Заснування варягами (вікінгами) Київської Русі — воєвничої держави — поклато початок писемної історії країни та її присутності в усіх європейських справах з доби династії Рюриковичів та скандинавських князів Олега та Ігоря. Ця “норманська”, як її називали в Росії з XVIII століття,

теорія не влаштувала царську імперію часів її зростання і точно не влаштує сучасну. Але історична наука свідчить, що у ранньому Середньовіччі нормани-вікінги-варяги (“руси” арабською) заснували нову державність не тільки в Україні й у сучасних Ісландії, Норвегії та Швеції, а й в Англії, Шотландії та Ірландії, в частині Франції (Нормандія) і на Сицилії. На території сучасної Росії були засновані міста-держави Новгород, Псков і Стара Ладога, а також селища-факторії на Волзі та Дніпрі. Саме захоплення вікінгами Києва поклато початок держави Київська Русь, оскільки Київ, так само як Чернігів та деякі інші старовинні українські міста, вже був полісом, тобто містом-державою. Якщо інші нації, в тому числі Велика Британія, не цураються цього історичного факту, то чому українцям потрібно від нього відхрещуватися?

Зрозуміло, що такий конспективний перелік подій про територію сучасної української держави може бути поставлений під сумнів істориками різного штибу. Але головне, що ніякої залежності України від Росії в історичному часі не існувало за відсутності такої країни, як Росія, на європейській мапі до 1723 року, коли за указом Петра I на місці Московського князівства така країна з’явилася. А фонетична співзвучність назви “Росія” зі старовинною назвою “Київська Русь” є свідченням спроби привласнити собі чужу історію, щоб запевняти своє населення у тисячолітньому існуванні Росії. “Теорія” про тисячолітню Росію ніколи не була сприйнята народами, особливо країн Північної Європи, які зберегли свої літописи і саги про заснування Київської Русі саме вікінгами (норвежцями, данцями і шведами) і навіть наразі відцифрували їх для загальносвітового користування¹.

По-друге, так зване об’єднання України з Росією було насправді підписанням угоди про мир із Московським Князівством у 1654 році, що було вимушеним кроком Богдана Хмельницького, який обрав серед сусідів найслабшу на той час державу, котра не мала військової сили, яка б давала їй змогу претендувати на українські території. Поряд із цим Московське князівство було вже визнаною світом окремою державою на чолі з потомками вікінгів із династії легендарного Рюрика. І те, що насправді пов’язує Україну із Росією, — це саме колишні колонізатори-нормани, які стали аристократією по всій Європі, включно з Польщею, країнами Балтії, Англією і частково Францією та Німеччиною.

По-третє, справжня “повзуча” колонізація України розпочалася тільки у XVIII столітті. При цьому Петро I не зробив жодного кроку для силового захоплення країни, хоча його оточення, перш за все в особі випускника Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича, а також інших церковних діячів, просувало ідею щодо приєднання України до Імперії. Водночас треба брати до уваги той факт, що все це робилося на протигагу зростанню залежності України від Польщі та Литви, які в межах прогресивного попервах об’єднання народів у державі Речь Посполіта (республіка) посідали панівне становище і, зокрема, прагнули до розширення впливу католицького віросповідання. Ці обставини й визначили позицію православного

---

¹ Окреслений у статті погляд на історію Київської Русі збігається із викладеним у книзі, виданій за підтримки Посольства Норвегії в Україні: [Романько, 2016].

українського духовенства. Тому опір російській колонізації, яка супроводжувалася поступовим закріпаченням селянства, чинив власне український народ, протестуючи проти колонізації єдиним доступним способом — селянськими бунтами.

Після приєднання Польщі до Росії за рішенням Віденського конгресу у 1814 році становище простих українців значно погіршилося внаслідок посилення кріпацтва. Але на той час представники українського козацтва, які могли б очолити народний опір, були вже остаточно “замирені”, отримавши великі землі на Дону і Кубані в обмін на обов’язок вартувати кордони. Це був по-справжньому мудрий крок імператриці Катерини II, що зробив українське козацтво вірним колонізаторам та царській владі на довгі роки. Можна сказати, що по долинах річок Дон і Кубань утворилася *друга Україна*, яка завдяки поблажливому ставленню царської влади мала можливість у більш сприятливих умовах розвивати свою культуру, звичаї та традиції і при цьому вірно служити царизму. Саме це зробило східних українців на ті часи вірними підданими царської корони, що справило істотний вплив і на події сучасності. У ті часи соціологічних досліджень не існувало, хоча етнографія фіксувала важливі ознаки належності жителів Дону і Кубані саме до українського етносу і культури. На рівні художнього твору цей соціокультурний стан другої України можна відстежити в романах нобелівського лауреата Михайла Шолохова, особливо виразно — у “Тихому Доні”.

Що стосується Півдня України, то майже одночасне виникнення трьох міст Херсона (1783), Миколаєва (1789) та Одеси (1794) було спричинене колонізацією даної території Російською імперією і регулювалося відповідними імперськими указами. Незважаючи на те, що вони заселялися представниками різних народів і керувалися прямо з Петербурга, українці становили серед них левову, але не панівну частку, оскільки йшлося переважно про селянські поселення. Усе це відбулося на соціокультурних традиціях краю, який на початку XIX століття справді називався Новоросією. Саме обставини заселення Півдня України та його розвитку у XIX–XX століттях потребують спеціального дослідження *соціокультурних* чинників безпеки, як щодо трактування історичних подій, так і щодо присутності їх у світогляді сучасних українців, особливо жителів міст Півдня України, де досі доволі відчутно побутують проімперські та проросійські погляди. Визначення й уточнення змістових ознак аспектів поняття соціокультурної безпеки потребують також виокремлення його операційних складових, що об’єднують соціальне й культурне.

У тлумачення *поняття соціокультурного* вагомий внесок зробив видатний російсько-американський соціолог П. Сорокін, який вперше порушив питання про інтеграцію всього знання про традиції, звичаї, повсякденну культуру того чи іншого часу, які є підґрунтям формування *нових* соціокультурних систем, що пов’язані із попередніми культурами лише *частково* [Сорокін, 1992]. Це важливе положення допомагає зрозуміти сенс сучасних подій, якщо розглядати процеси *інтеграції* Південних регіонів у загальнодержавний простір України.

Процеси утворення нових соціокультурних систем дуже потужно розгорталися на Півдні України, де різні народи — українці та поляки, німці та

росіяни, греки та євреї, болгари, молдовани, шведи й багато інших народів — створювали нову *багатовекторну культуру*. Наприклад, російською мовою й досі в побуті користуються етнічно змішані родини, для яких це спільна мова для спілкування різних за етнічним походженням членів сім'ї. Часто їхній зв'язок із рідною культурою є частковим і досить обмеженим, а тому мимоволі складається нова соціокультурна система як на рівні культури взаємин, так і на побутовому рівні. Сучасні події на Півдні та Сході країни підтверджують бачення П.Сорокіна стосовно можливостей формування нових соціокультурних систем. Ми спостерігаємо, як на Півдні і Сході російськомовне, але різне за етнічним походженням населення встало на боротьбу з агресором разом і поруч з україномовним. Це означає, що процес інтеграції державницької нації вже розпочався, хоча повною мірою він заторкнув перш за все дітей та молодь — тих, хто зростав уже в незалежній країні.

Разом із тим слід пам'ятати про роль бабусь і дідів як носіїв культурних традицій та звичаїв. Про це пише М.Альббакс, котрий у двох своїх важливих працях “Соціальні структури пам'яті” та “Колективна пам'ять” зробив значний внесок у розбудову теорії соціальної пам'яті. Аналізуючи процеси становлення соціальної пам'яті, соціолог наголошує, що “передання [досвіду] відбувається фрагментарно, і вони [дідусь і бабуся] передають свої спогади онукам, наче крізь інтервали тієї родини, яку утворюють батько і мати”. Головний аргумент його теорії полягав у тому, що “саме через членство і належність до соціальної групи — йдеться, зокрема, про систему родинних зв'язків, релігійну та класову належність — індивіди здатні набувати, локалізувати й витягати з пам'яті свої спогади” [Halbwachs, 1925: р. 63]. Крім того, на думку соціолога, кожне суспільство будує своєрідний каркас із базовими структурами, всередині яких локалізуються і зберігають спогади великих соціальних груп. Так, рік, що рознесений у календарі пам'яті за значущими для суспільства подіями, нагадує карту, що зорганізовує людське життя. Проте ці ментальні простори, вважає М.Альббакс, завжди мають підтримку від матеріальних, фізичних просторів. Наші спогади розташовані всередині ментальних (уявних) і матеріальних просторів групи. Філософ відкидає ідею відокремлення пам'яті особистості від пам'яті суспільства. Він стверджує, що ідея індивідуальної пам'яті як абсолютно відокремленої від пам'яті соціальної є суто абстракцією, позбавленою змісту [Halbwachs, 1925: р. 65]. Тому важливим аспектом сучасного соціологічного дослідження мають стати вивчення тих традицій святкування різноманітних подій далеко минулого або нового часу, які зберігаються або підтримуються нашими співгромадянами Півдня та Сходу; визначити, наскільки вони пов'язані з імперським впливом Росії або використовуються нею для створення небезпечних ситуацій в перебігу здійснення ритуальних дій, а також з'ясувати міру усвідомлення представниками різних вікових груп небезпечності такого роду впливу на соціальний стан суспільства.

У структурі соціальної пам'яті великого значення набувають ті суспільні події, які пов'язані з актами передання пам'яті. Вони створюють можливість для спогадів через відтворення подій минулого, які, своєю чергою, формують у наступних поколіннях спільну пам'ять. Цьому слугують, з одного

боку, твори мистецтва та літератури, мемуари, щоденники та спогади, які виходять друком окремими книжками, екранізуються і виставляються на театральних сценах, а з іншого боку, — це ритуали пам'яті, які мають тривалу історію. Завдяки *ритуалам*, на думку американського вченого П.Конертонна [Коннертон, 2004], у перебігу меморіальних церемоній і специфічних тілесних практик образи минулого та збереження у пам'яті знання про минуле підтримуються та передаються наступним генераціям за допомогою ритуальних (більшою чи меншою мірою) дійств (перформенсів). Саме тому збережені в сучасному українському суспільстві радянські ритуали здатні містити певну небезпеку, оскільки кожен ритуал — це втілений, розіграний у ролях культ. Образ минулого, навіть у формі майстер-нарративу, підтримується та передається наступним поколінням через ритуальні перформенси/дійства.

Радянські ритуали не можуть зберігатися в колективній пам'яті так само довго, як двотисячолітні християнські традиції, коли людина мимоволі хреститься у надзвичайних або складних ситуаціях навіть у тому разі, коли є атеїстом, й саме такі звички підкреслюють *силу ритуалів*. Тому збереження ритуалів радянської доби, таких як військові паради та демонстрації на честь Жовтневої революції та Дня перемоги 9 травня, здатні стати спусковим механізмом до заворушень і загрозою для безпеки суспільства, про що свідчать трагічні події в Одесі під час травневих свят 2014 року, а також заворушення в різних містах нашої країни у травневі дні 2017-го. І хоча цілком зрозуміло, що зіткнення були інспіровані колишнім колонізатором, це не виключає того факту, що в соціальній культурі суспільства і соціальній пам'яті присутні як факти, так і відповідні настрої, і це дає змогу сусідній державі втручатися в перебіг подій і провокувати ситуації, що несуть загрозу безпеці держави. Особливо небезпечними виявилися конфлікти між бійцями АТО і колишніми воїнами-афганцями, що сталися в кількох містах країни, як протистояння між представниками радянських збройних сил і таких само вояків, але захисників української держави.

Що стосується радянського ритуалу покладання квітів на могили загиблих у роки Другої світової війни (яка в СРСР дістала відмінну від європейської назву "Великої Вітчизняної"), то цей ритуал підтримується перш за все наявними у кожному місті та містечку країни пам'ятниками і меморіалами, більшість з яких з'явилася вже після 1965 року, коли за ініціативи Генсека КПРС Л.Брежнєва був уперше започаткований святковий день. Було б блюзнірством знищувати військові меморіали, але слід відзначити, що таких місць пам'яті про мільйони загиблих українців під час Голодомору і сотень тисяч загиблих у сталінських катівнях та концтаборах, кількість яких сумірна з числом загиблих у війні, на території українського Півдня та Сходу майже не існує. А головне, вони не є місцями масових ритуалів. Ці трагічні події не позначені відповідними ритуалами, й існує ризик, що вони можуть стертися з людської пам'яті, хоча історія народу не може їх так просто відкинути, як це сталося в роки незалежності щодо святкування Жовтневої революції та дня сталінської Конституції. Усі жертви і воєн, і сталінського терору, і Голодомору потребують спільного народного дійства, здатного об'єднати представників різних поколінь через вшанування пам'яті про тих, хто

віддав життя за країну та її незалежне майбутнє, і тих, хто загинув від штучно спричиненого голоду, метою якого був примус українців до рабської праці у колгоспах.

У зв'язку з цим цілком виправданим було рішення українського уряду про перенесення відзначення дати закінчення Другої світової війни на 8-ме травня. По-перше тому, що саме 8-го було підписано акт про капітуляцію Німеччини, який поставив крапку у Другій світовій війні. Натомість святкування дня Перемоги 9-го травня було започатковано тільки у 1965-му, тоді як Сталін свого часу пропонував відзначати перемогу 31 грудня. По-друге, йдеться про день, який не є святом у повному сенсі цього слова, адже у 1965-му, коли вперше відзначали День Перемоги, це було святом тільки для тих, хто вижив. Але більш як 30 млн загиблих у Другій світовій війні радше вимагають не свята, а дня пам'яті про принесені людські жертви, спричинені амбіціями диктаторів та їхніми прагненнями колоніального перерозподілу світу. Сьогодні, коли на світовій мапі залишається така колоніальна імперія, як Росія, небезпека для її країн-сусідів пов'язана саме із зазіханнями колишньої метрополії на збереження свого впливу на колишні території як в економічному, так і соціокультурному плані.

Другий важливий напрям досліджень у розв'язанні проблем соціокультурної безпеки сучасного українського соціуму пов'язаний із *характером і стилем людських взаємин*, властивими для Півдня і Сходу країни. Це одна з тих мало усвідомлюваних ознак, що майже не аналізуються учасниками процесу, слабко піддаються рефлексії, оскільки є звичними й загальноприйнятими в етнічно змішаному соціумі. Ми помічаємо різницю у спілкуванні з іншими в цих областях, з одного боку, і в Західній або Центральній Україні – з іншого. Але далі поверхневого здивування наше сприйняття не йде, хоча ми констатуємо такі соціально-культурні відмінності різних регіонів країни. За браком місця у цій статті я можу лише стисло звернутися до такої важливої теми, як стиль людських взаємин; ґрунтовніше ці питання розглянуто мною раніше, але не в контексті регіональних українських відмінностей, а у зв'язку з характером політичної влади в суспільстві. Йдеться, першою чергою, про авторитарний, демократичний та амбівалентний стилі у спілкуванні, початок досліджень яких пов'язаний із творами видатних мислителів і гуманістів ХХ століття доби авторитарних режимів в СРСР та нацистській Німеччині. Насамперед це твори філософа-гуманіста Е.Фрома "Втеча від свободи" та "Бути і мати", а також експериментальні дослідження видатного соціального психолога К.Левіна про вплив на поведінку людини в суспільстві і групі авторитарного або демократичного стилю керівництва державою. Ці питання докладно розглянуті автором у книгах, підготовлених у співавторстві із професором Петербурзького університету Л.Почебут "Соціальна психологія суспільного розвитку" та "Соціальна психологія". Розділи, присвячені способам і стилям людських взаємин, були підготовлені саме автором статті (див., зокрема: [Мейжис, Почебут, 2003: т. 1, с. 69].

Необхідність виокремлення операційних складових поняття безпеки як таких характеристик, що підлягають вимірюванню в перебігу соціологічних та соціально-психологічних досліджень, потребує звернення до теорії американського вченого Р.Колінза, викладеної у книзі "Соціологічний інсайт".

Слідом за Е.Дюркгаймом соціолог довів, що групова солідарність, яка сприяє об'єднанню людей, ґрунтується на нераціональних засадах і використовує для цього ритуали. Соціолог вважає, що коли б люди діяли тільки як високо раціональні істоти, вони взагалі не були б здатні сформувати суспільство. “Суспільство ніколи не змогло б сформуватися, і зовсім не тому, що до-соціальний світ є якимось диким і недорозвиненим, а саме тому, що він є *надто* раціональним” [Социологическая проницательность, 2004: с. 412]. Тому люди укладають “суспільний договір”, як це називали просвітники, хоча в реальності ніхто нічого не укладає. Просто для підтримання порядку люди віддають частину своїх суверенних прав урядові держави або іншим носіям влади, що трактується як суспільний договір.

На думку Р.Колінза, саме Дюркгайм першим дійшов висновку, що довірне суспільство постає на нераціональному відчутті, яке він називав “переддоговірною солідарністю”. Але насправді, стверджує Р.Колінз, суспільство тримається *на довірі*. Люди можуть працювати разом не тому, що раціональним чином вирішили так вчиняти, бо це вигідно, а тому, що у них є відчуття, ніби вони можуть один одному довіряти, що у них є спільне відчуття довіри з приводу дотримання умов збереження угод. “Суспільство працює саме тому, що люди не повинні раціонально вирішувати, які зиски вони могли б здобути та яких збитків зазнати. Люди не повинні думати про ці речі, і це саме те, що робить існування суспільства можливим” [Социологическая проницательность, 2004: с. 413–414]. Саме узи довіри об'єднують людей, коли вони разом виходять на суботник, беруть участь у демонстраціях та акціях непокори, підписують петиції й висловлюють протест або влаштовують мітинги підтримки. Так само відбувається і в разі захисту держави, тому що, зрештою, держава — це соціальна організація, яка координує діяльність людей для досягнення політичних цілей. Отже, люди, створивши державу, мають дотримуватися угод між собою, а міць держави полягає саме в наявності *відчуття* належності до неї. Власне ці *спільні відчуття*, а не раціональні мотиви, утримують людей разом у великій соціальній групі, яку ми ще називаємо політичною нацією. Тому так важливі в житті великих соціальних груп та в політиці їх держав ідеології, символи та емоції, які поділяє більшість.

Разом із цим Р.Колінз пише про наявність іншої солідарності — солідарності військового режиму, як це спостерігається в Росії. Це ще один тип суспільства, коли державу розбудовує військовий режим, до якого люди не мають довіри, але підкорюються йому. Такі режими добре відомі в історії людства. Як наголошує Колінз: “Найбільший талант має той експлуататор, котрий змушує інших відчути, що він або вона бере близько до серця їхні інтереси. Це означає сформувати заклик саме на тому рівні і через ті механізми, якими оперують нераціональні почуття солідарності. Це фундаментальна зброя диктаторів, політиків і, можливо, будь-кого, хто агресивно переслідує власні інтереси в суспільстві. У людях часто викликають відчуття солідарності, що лежать глибоко нижче за раціональний розрахунок їхнього власного егоїстичного інтересу... Кожен, хто знає, як розпалити в інших ці відчуття, має потужну зброю, використовувану чи на благо, чи на зло” [Социологическая проницательность, 2004: с. 414].

Головний висновок, якого доходить Р.Колінз, полягає в тому, що група-організація залежить не від раціональних розрахунків. Під поверхнею прихована сильна емоція, відчуття групи людей стосовно їхньої схожості та спільної належності до великої соціальної групи. “Я беруся стверджувати, що процеси, які продукують ці моральні відчуття, — це *соціальні ритуали*. Коли такі ритуали зробили свою справу, і групу створено, інтереси, що об’єднали людей у цій групі, набувають нового статусу. Інтереси стають моральними *правами* й навколо них виникає щось на кшталт символічного гал*о справедливості. З іншої точки зору це можна було б назвати ідеологією. Ключове питання полягає в тому, що групи не тільки змагаються за конкурентні інтереси, вони також завжди розглядають власні інтереси з моральної точки зору” [Социологическая проницательность, 2004: с. 417].

Тому важливим завданням дослідження соціокультурних складових поняття безпеки України на сучасному етапі є виокремлення тих якісних характеристик безпеки, які можна розглядати як операційні ознаки, котрі можна вимірювати для визначення рівня безпечного стану суспільства в перебігу соціологічних і соціально-психологічних досліджень. Такими можуть бути:

- виокремлення критеріїв оцінювання соціальних явищ, подій, станів; при цьому сама процедура виокремлення критеріїв потребує пілотно-го соціально-психологічного дослідження з метою уточнення набору таких критеріїв і визначення відповідності їх завданням дослідження;
- з’ясування мотивів участі наших сучасників різних вікових груп у меморіальних подіях та різноманітних національних святах, які відзначають у суспільстві і які характерні для мешканців Сходу та Півдня: від Різдва і Пасхи до свята Перемоги брежнєвської доби і відзначення Жовтневої революції 1917 року;
- вивчення ставлення представників різних поколінь до меморіальних подій різного ідеологічного спрямування;
- дослідження ставлення жителів Півдня та Сходу до різних соціальних і ритуальних узвичаєнь та сучасних подій у Криму і на Сході країни;
- вивчення ставлення та критеріїв оцінювання різних за ідейним змістом телепередач на українських та російських каналах, а також сучасних творів мистецтва та літератури;
- виявлення особистих критеріїв оцінювання соціокультурних явищ, а також рівня значущості святкових подій старовини, недалекого минулого і сучасних державних свят для людей різних демографічних груп, що мають різний освітній рівень і різну професійну підготовку;
- оцінювання намірів представників різних демографічних груп населення Сходу та Півдня брати участь у суспільно-політичному житті країни.

Окремим напрямом соціологічного дослідження соціокультурного стану суспільства на Півдні та Сході України має стати вивчення рівня довіри населення до сучасних владних структур як національного, так і регіонального рівня, що дасть змогу визначити рівень сталості громад та потенціалу їхнього соціокультурного зростання.

Реалізація таких завдань у перебігу дослідження сприятиме реалізації безпечного стану суспільства й контролю міри ймовірності справжніх загроз, які в ньому існують. Важливим аспектом такого дослідження є не тільки окреслення наявних проблем безпеки, а й досягнення безпечного стану українського суспільства Півдня та Сходу. Додатковою перевагою має стати створення соціологічного інструментарію для вимірювання соціально-психологічного та соціокультурного станів різних спільнот, який буде придатним для моніторингу соціальних настроїв на Півдні та Сході країни впродовж найближчого десятиліття та з'ясування рівня їх інтегрованості в загальнодержавний простір.

Джерела

Бентам И. Избранные сочинения. — Т. 1 / Бентам И. — СПб., 1869.

Договір суспільний // Політологічний енциклопедичний словник / [уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.]; за ред. М.П. Требіна. — Х.: Право, 2015.

Коллинз Р. Социологическая пронизательность: Введение в неочевидную социологию / И.А. Мейжис, Л.Г. Почебут // Личностно-ориентированная социология. — М.: Академ. проект, 2004. — С. 370–608.

Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. — К.: Ніка-Центр, 2004. — 184 с. (Серія “Зміна парадигми”. — Вип. 7).

Мейжис И.А. Социальная психология общественного развития : В 2 т. / Мейжис И.А. — К.: Миллениум, 2003.

Романько І.І. Україна-Норвегія: від спільного минулого до спільного майбутнього / Романько І.І. — К.: Гнозис, 2016. — 368 с.

Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Сорокин П. — М.: Политиздат, 1992. — 542 с. — (Мыслители XX века / редкол.: Т.И. Ойзерман (предисл.) и др.)

Halbwachs M. Les Cadre sociaux de la memoire / Halbwachs M. — Paris, 1925. — P. 234.

Paleri P. National Security: Imperatives And Challenges. — New Delhi : Tata McGraw-Hill, 2008. — P. 521. — Retrieved 23. September 2010.

Rottm.J.J. Defining national security: the nonmilitary aspects : Pew Project on America's Task in a Changed World (Pew Project Series) / Council on Foreign Relations. — 1993. — P. 122. — Retrieved 22. September 2010.